

... Ignacij Vojek ...

VPLIVI OSMANSKEGA IMPERIJA NA SLOVENSKE DEŽELE V 15. IN 16. STOLETJU

(Problemi; stanje historiografije)

Referat na sestanku jugoslovansko-
češkoslovaške zgodovinske komisije
v Brnu (CSSR) 3.—7. novembra 1975

Velik del jugoslovanskega ozemlja je bil 500 oziroma 400 let pod oblastjo Osmanskega imperija. Turški vpadi od XV. do XVII. stoletja pa so zajeli tudi preostalo Hrvaško in slovenske dežele, tako da so se vplivi Osmanskega cesarstva razširili do skrajnih zapadnih etničnih meja slovenskega naroda.

V vsej svoji zgodovini (izvzeti moramo obdobje II. svetovne vojne — obdobje narodnoosvobodilnega boja proti fašističnemu zavojevalcu) slovenski narod ni nikdar toliko trpel kakor prav v času turških napadov. Turški napadalci so skoraj 200 let uničevali imetje slovenskega človeka, ropali njegove domačije, njega samega pa odvajali v sužnost.

Na področju Balkanskega polotoka, kjer se je osmanska oblast utrdila in organizirala (Srbija, Bosna) je prišlo do določenih sprememb. Na mnogih področjih vsakdanjega življenja je tudi krščansko prebivalstvo občutilo pozitivne posledice osmanske oblasti. Osmanski Turki so na Balkan prinesli večjo varnost, zakonitost, zaščitili so kmeta pred pretiranim izkoriščanjem, zagotovili so trgovini boljše pogoje. Ti in podobni ukrepi so brez dvoma pozitivno vplivali na razmere na Balkanu. Slovenske in hrvaške dežele pa so zaradi obmejnega položaja in permanentnega vojnega stanja občutile le negativne posledice osmanske prisotnosti na Balkanu.

Historiografija se je že zelo zgodaj začela zanimati za to težko obdobje v zgodovini slovenskega naroda, vendar so se raziskovalci omejevali v glavnem le na posamezne pojave, na posamezne dogodke ali so proučevali ožjo problematiko. Znanstvenega dela, ki bi v celoti zajelo problematiko turških vpadov na slovensko ozemlje, še nimamo. Najbolj celovite preglede turških napadov povezanih s problematiko obrambe najdemo v nekaterih splošnih pregledih slovenske zgodovine.¹ Prva dela o turških napadih v slovenske dežele so se omejevale le na sistematizacijo podatkov v virih.² Nato je pristopilo

1 Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, III. zvezek, Ljubljana 1956, str. 64, 110; Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 322; Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 3. zvezek, Ljubljana, 1913, str. 321; Zgodovina narodov Jugoslavije, II. del, Ljubljana 1959, str. 275, 287 (avtor Bogo Grafenauer).

2 F. Ilwof, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, Bd. 9—10, 12, 32, 1859—1884; J. Parapat, Turški boji v XV. in XVI. stoletju s posebnim ozirom na Slovence; Letopis-Matica Slovenske za 1871; Fr. Levec, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien, Program realke v Ljubljani 1891; G. Loschi, Le incursioni dei Turchi nella Carniola e nell'Istria, Archeografo Triestino, Anno 18, 1892.

zgodovinopisje h kritičnemu pretresu teh podatkov.³ Šele raziskave v novejšem času so opozorile, da ta naloga tudi do danes še ni povsem izpolnjena.⁴ Nekateri so se lotili proučevanja drugih vprašanj, ki so vezana na turške napade.⁵ Do prve večje sinteze o turških napadih je prišel Stanko Jug, ki je pozornost posvetil tudi vprašanjem obrambe, kakor tudi osvajačnim načrtom.⁶

V razpravi bom navedel rezultate dosedanjih raziskav, omenjene problematike, opozoril pa bi tudi na nekatera odprta vprašanja, na katera bi slovensko zgodovinopisje moralo dati odgovor.

Najbolj je doslej raziskana kronologija turških vpadov, obseg in vpadna pota, čeprav tudi tu še nimamo dokončne slike. To velja še posebej za ugotavljanje manjših napadov. Raziskave novega gradiva bodo znano sliko še izpopolnile.⁷ S. Jug je podal splošno karakteristiko turških napadov v XV. in XVI. stoletju ter jih razdelil v več razdobj. Pri svojih raziskavah se je oprl na različne vrste virov. Za XV. in začetek XVI. stoletja je pri raziskavah turških napadov upošteval predvsem pripovedne vires.⁸ Turške napade v XVI. stoletju pa je študiral na podlagi arhivalnega študija, starejšega arhiva Kranjskih deželnih stanov,⁹ ki je danes shranjen v Arhivu Slovenije v Ljubljani. Upošteval je tudi objavljeno gradivo.

Prvi vpad v slovenske dežele, kolikor je bilo doslej ugotovljeno, je bil leta 1408.⁹ Od tega časa dalje lahko sledimo turškim vpadom v slovenske dežele iz leta v leto s krajšimi in daljšimi prekinitvami. Včasih je bilo celo več turških vpadov v enem letu. Najbolj je zaradi napadov trpela Kranjska, ki je bila Bosni najbližja. Po zavzetju Bosne 1463 so se v dolini Sane približali Turki Metliki v Beli krajini, najbližjemu mestu Kranjske, na manj kakor 100 km. V času bosanskega, namestnika Ferhad paše se je približala meja Bosne slovenskim deželam v letih 1576/77 na 45 km in pod Hasanom pašo, ko se je 1592. leta ustavil zadnji turški sunek iz Bosne, pa okrog 20 km od

³ Vl. Levec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark, Mitteilungen des Musealvereines für Krain, zv. 16, 1903; H. Pirchegger, Die ersten Türkeneinfälle (1396, 1415, 1418), Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Bd. 18, 1922; A. Klein, Zur Geschichte der Türkeneinfälle in die Steiermark während der Regierung Friedrich III., ZHVS, Bd. 19, 1923.

⁴ M. Kos, Novi doneski k zgodovini turških bojev na Slovenskem, Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, II. letnik, 1. in 2. snopič, Ljubljana 1920. (M. Kos opozarja na delo N. Jorje, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, IV. in V. zvezek, Bucarest 1915 in ga ocenjuje. Opozarja na gradivo o turških vojskah in turških napadih v jugoslovanske in še posebej v slovenske pokrajine tekom druge polovice XV. stoletja, ki doslej ni bilo znano.) W. Neuman, Die Türkeneinfälle nach Kärnten (Wahrheit und Dichtung in der Kärnten Geschichtschreibung von Jacob Unrest bis zur Gegenwart), Südostforschungen, Bd. 14, 1935.

⁵ F. Cusin, Le vie d'invasioni dei Turchi in Italia nel secolo XV, Archeografo Triestino, N. S. 1934.

⁶ Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, letnik XXIV, Ljubljana 1943, str. 1–60; (cit. Jug, GMS XXIV); isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), Zgodovinski časopis, letnik IX, Ljubljana 1953, str. 26–62 (cit. Jug, ZČ IX).

⁷ Zanimanje za to problematiko izpričuje razstava, ki jo je leta 1958 organiziral Narodni muzej v Ljubljani. Glej poročilo Slavka Kremenska, Turški vpadi na slovenska tla, Ljudska pravica, 8. julija 1958.

⁸ V poročilu Herberta Turjaškega z dne 23. IV. 1566, ki ga je poslal deželnemu oskrbniku na Kranjskem beremo med drugim tudi to, da je v minulemu letu (1565) Malkoč beg plenil s svojimi četami po Kočevskem, Krasu in Pivki. S. Jug o tem napadu ne ve ničesar. Arhiv Slovenije (AS) v Ljubljani, Starejši stanovski arhiv, fasc. 285, s. 100–104.

⁹ H. Megiser, Annales Carinthiae II, Leipzig 1612; Jacobi Unresti, Cronicon Austriacum, Pars posterior Friderici III. Imperatoris vitam luculenter descriptis imprimis exhibens, S. F. Hannii Collectio monumentorum, veterum et recentium, Tomus I, Brunsvigae 1924; Marino Sanudo, Diarii; Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX, 1869; Joannis Dlugossi seu Longini, Historiae Polonicae liber XIII et ultimus... ex Bibliotheca Heinrici L. B. ab Huysen, Lipsiae 1742; J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krain, vol. XI. in XV.

¹⁰ Jug, GMS XXIV, str. 2, 3; Kot prvi vpad Turkov na Stajersko se omenja napad leta 1396. Po porazu pri Nikopolju naj bi Turki prodrli na Dravsko polje, tam požgali, plenili in s seboj odpeljali v sužnost blizu 16.000 ljudi. H. Pirchegger (n. d.): Die ersten Türkenfälle. — glej op. 3) dvomi o tem vpadu z ozirom na daljavo in letni čas (jesen). Turški vpadi na Stajersko se začnejo hkrati kot na Kranjsko.

Belé krajine. Trden sistem obrambe v Vojni krajini s sedežem v Karlovcu je turško napredovanje ustavilo. V tem času pa se turška meja približuje slovenskim deželam, severno od Drave, kajti na Ogrskem je bila takrat koncentrirana glavna vojaška moč osmanske države. Ob ustanovitvi Budimskega ejaleta sta bili slovenski etnični meji najbližji turški središči v Siklósu in Pečuhu; od Dolnje Lendave do turške meje je bilo še vedno 150 km. S padcem Kaposvára leta 1555 se je ta razdalja skrčila že na 100 km, s turško osvojitvijo Sigeta ter manjših utrb ob Dravi leta 1566 pa že na okrog 60 km. Po osvojitvi Kaniže leta 1600, ki jo je sultan povzdignil v sedež novega ejaleta, je bilo to središče oddaljeno od Dolnje Lendave le okrog 40 km.

V prvem obdobju, ki traja od 1408 do 1469, imajo turški napadi čisto sporadičen značaj. Glavni namen je bil brez dvoma rop. Napadi leta 1408, 1411, 1425 ali 1426 so bolj skrajni konci večjih roparskih pohodov na Hrvaško, medtem ko oba napada leta 1415 zasledujeta maščevalne cilje v službi domače bosanske politike.

V času prvih turških vpadov so Turki ogrozili posest Celjskih grofov. Napad leta 1415 lahko povežujemo z aktivnostjo Hrvoje Vukčiča, bosanskega velikaša, ki se je s pomočjo Turkov maščeval svojim sovražnikom, ogrskim velikašem. Eden takšnih napadov je imel za cilj prizadeti Hermana Celjskega, ki je bil v tem času vpliven ogrski velikaš. Toda od časa, ko je prišel na oblast Murat II. (1421), pa do 1469 ni v virih ugotovljen noben turški napad v slovenske dežele. Kot glavni vzrok za to prekinitev navajajo raziskovalci akcije ogrskega kralja Matija Korvina in uspešno borbo Djerdja Kastrioti Skenderbege v Albaniji. On je v borbah vezal ogromne turške sile. Nekateri podatki pa odkrivajo še en moment, ki ga moramo upoštevati. Značilno za politiko poslednjih celjskih grofov, predvsem to velja za Ulrika II., je bil zelo dober odnos z osmansko državo. Mara Bránović, sestra Katarine, Ulrikove žene, je bila poslana v harem sultana Murata II., kjer je igrala zelo pomembno vlogo. Po podatkih v Celjski kroniki, je bil Murat II. velik prijatelj Celjskih grofov.¹⁰ Pred smrtjo se je Murat posvetoval s svojimi sinovi in jim nasvetoval, naj ne pravijo škode deželi Celjskih grofov in njihovim podložnikom. Ko se je Mehmed II. pripravljala na obleganje bizantinske prestolnice Carigrada, se je skušal zavarovati pred napadi z Zahoda in Vzhoda. Na ta način lahko pojasnimo Mehmedovo potezo, da je ob stopanju na prestol poslal Ulriku prijateljsko poslanico. Ulrik je bil namreč tedaj najhujši nasprotnik Ivana Hunjadija. Nasprotja med Ulrikom in Hunjadijem, ki so se sprevrgla v ostre spopade, so ustrezala Mehmedovi politiki. Ni torej čudno, da Ulrik Celjski ni sodeloval v vojnih pohodih proti Turkom. Mislim, da je pri pojasnjevanju prekinitve turških napadov na slovensko ozemlje, treba upoštevati tudi prijateljski odnos med Ulrikom II. in sultanom Mehmedom II.

Druge obdobje, ki ga Jug omejuje na čas od 1469 do 1483, se od prvega razlikuje po tem, da šmemo turškim napadom že pripisovati, če že ne naravnost osvajačni namen, pa vsaj težnjo te dežele tako izčrpati, da bi ob ugodni priliki postale lahke plen turške osvajaalne vojske. To je doba najboljšežnejših, najštevilnejših in hkrati tudi najtežjih turških napadov. Pohodov proti slovenskim deželam so se udeleževale velike množice Turkov na konjih. Napad

¹⁰ Ignacij Orožen, *Celjska kronika*, Celje 1854; Ludovik Modest Golia, *Kronika grofov celjskih*, Maribor, 1972, str. 156.

¹¹ Ignacij Vojte, *Odnos celjskih grofov prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Radovi muzeja grada Zenica III, Zenica 1973, str. 53–66.

dajoče čete so morale biti številne, ker je bila Hrvaška v tem času še velika ni' so zato morali pri napadih na Kranjsko premostiti velike razdalje, kar je bilo varno le z veliko vojsko. V teh napadih sodeluje redna bošenska vojska, ki jo sestavljajo spahije ter neregularne čete — akindžije. Te prehodnice so »Renner und Brenner« oziroma »Sackman« ali »Sachleute«, Megiserja, Valvasorja in še zlasti Unresta.

V tem drugem obdobju imajo turški napadi različen značaj. Nekateri so bili kratkotrajni in so Turki ob njih plenili le v kratkih sunkih, skozi posamezne okoliše, ob drugih pa so se ustavili v kakem kraju za daljši čas, plenili po njegovi širši okolici in v svojem taborišču zbirali plen in ujetnike. Štiri-krat so ob istem pohodu obiskali vse tri glavne slovenske pokrajine (Kranjsko, Koroško in Štajersko) — leta 1473, 1476, 1478 in 1480. Sicer pa so se napadi omejevali navadno na manjše predele posameznih pokrajin. Največ je ob napadih trpela Kranjska. Po nekem poročilu kranjskih deželnih stanov, iz leta 1508 so Turki v zadnjih štiridesetih letih plenili po Kranjski sedemindvajsetkrat. Za to dobo lahko rečemo, da je vsaka še tako skrita in oddaljena dolina na Kranjskem doživela turški obisk. Turki so se v njej zadrževali po 14 dni in tudi po cel mesec.

V ta čas spadajo tudi pohodi prek Tržaškega Krasa do Sočelincev, Furlanijo. Ti pohodi namreč niso imeli samo plenilnega značaja, marveč so spadali v širše turško vojskovanje z Bežetkami. Napadi proti Furlaniji predstavljajo najbolj pripravljene in najobsežnejše turške napade, ki so bili usmerjeni proti Zahodu. Večkrat se je zgodilo, da so Benečani zavrnili Turke na Soči. Turška vojska se je nato razlila prek slovenskega ozemlja. S takšnimi dogodki so bile povezane najhujše plenitve na slovenskih tleh.

Štajersko so v tem obdobju redkeje prizadeli vpadi, ki so jih Turki usmerili proti Kranjski, češče so prihajali ti vpadi iz Slavonije, ki je bila takrat tudi pod udarom Turkov. Zato je preživel težke čase največ paš vzdolž vzhodne deželne meje od Pohorja do spodnje Savinje. Na Koroško so prišli Turki le ob svojih največjih pohodih. Čeprav tudi hriboviti Gorenjski Turki niso prizanesli, ta v večini ni bil končni cilj turških napadov. Bila je prehodno ozemlje prek katerega so Turki vpadali na Koroško.

Težki poraz ob Uni, ki je zadel vračajoče se Turke v dvodnevni bitki 29. in 30. oktobra 1483 in nato sklenjeni mir z Matijo Korvinom, zaključuje to dobo velikih turških napadov. Ko je po smrti Mehmeda II. zavladal leta 1481 miroljubni Bajezid II. je nastopilo za Kranjsko in sosednje dežele novotretje obdobje, za katerega je značilen sorazmeren mir. V tem času večjih vdorov ne zabeležimo.

S sultanom Sulejmanom II. nastopi za slovenske dežele — predvsem za Kranjsko — nova, izredno težka doba. S padcem Beograda 1521 se prične nova turška ekspanzija proti zahodu. Posebno je hud pritisk na Hrvaško, kjer pada utrdbo za utrdbo v turške roke. Pritisk se stopnjuje po bitki pri Mohaču leta 1526. Turška meja se vedno bolj približuje Kranjski, dokler, končno ne doseže Une. Značilno za turške napade v tej dobi je to, da niso tako siloviti in obsežni kakor v drugem obdobju, zato pa so zelo pogosti, teko rekoč vsakodnevni. Po letu 1526 se prične nepretrgana vrsta napadov, ki se zaključijo leta 1532. Največ so trpele pri teh napadih Bela krajina, Kočevska in Kras. Najhujše je bilo leta 1528, ko je Kranjska doživela štiri večje napade. Razen velikih napadov, ki jih je organiziral bosenski namestnik, je bilo mnogo manjših napadov, ki so jih izvajali oddelki obmejnih turških čet — mártolózi. Mar-

tolozi so se začasno naselili v obmejnih gozdovih; deloma tudi prek meje v slovenskih deželah, zlasti v gozdovih okrog Kočevja, Loža in Snežnika ter napadali okoliško prebivalstvo. Od leta 1525 do 1530 je Kranjska, po trditvi deželnihi stanov, doživela 50 napadov, ki so popolnoma opustošili vse obmejne predele od Metlike do Krasa in Istre. Višek je dosegla ta doba v času Sulejmanovega pohoda proti Dunaju leta 1529 in ponovljenem poskusu leta 1532. Cilja Sulejman ni dosegel, ker je spoznal, da je precenjeval svoje moči. Ostrino turških vpadov je občutila v tem obdobju tudi Štajerska. Medtem ko so na Kranjsko in Primorsko vpadali predvsem oddelki bosenske vojske in akinzijske čete, je Štajerska doživela napad glavne turške vojske pod sultanovim vodstvom. Leta 1532 se je odpravil sultan Sulejman II. z veliko vojsko na pohod proti Dunaju. Pri Kiseku ga je zaustavil Nikola Jurišić z majhno četo. Turško napredovanje je zadržalo brezuspešno obleganje Kiseka. Ker se je medtem začelo jesensko deževje, se je sultan odločil za umik. Glavnina turške vojske se je valila mimo Gradca proti Lipnici in od tod po stari cesti do Maribora; Ptuja in Celja ter napravila tód ogromno škodo. 16. septembra se je turška vojska utaborila pred Mariborom. Turki so zahtevali prost prehod skozi mesto čez dravski most, kar pa so meščani odbili. Zato je sultan ukazal narediti pontonski most pód mestom in turška vojska je 20. in 21. septembra prekoráčila Dravo. V času logorovanja je Hans Püchler s svojimi konjeniki napadal utaborjeno turško vojsko. Skušal je priti do Bosancev, s katerimi se je lahko sporazumel v slovenščini. Od njih je hotel dobiti podatke o načrtih in premikih sovražnika.¹² Ta veliki pohod, ob katerem so videli slovenske dežele prvič in zádnjič glavnino sultanove vojske, je pomenil hkrati tudi konec obdobja velikih turških vpadov. Vsi turški napadi, ki spadajo v Sulejmanovo obdobje, so spadali vsaj posredno v okvir sultanove višje politike. Imeli so namen izčrpavati v majhni vojni in ropanju Ferdinandove dežele na jugu, dá bi mu pri velikem obračunu s Ferdinandom ne mogle prihiteti v pomoč.

V drugi polovici XVI. stoletja, kar lahko označimo kot peto obdobje, postajajo napadi redkejši (1542—47, 1555—60, 1574—78). Vzrok lahko iščemo v postopnem napredovanju obrambne organizacije. Ugotovimo pa lahko, da se je zaradi bližine meje v Kranjski pojavil po letu 1526 nov način turškega plenjenja. Sovražnik — tu so mišljene skupine martolozov, na katere smo že opozorili — je prihajal skrivaj v manjših skupinah in je iznenada napadal posamezne vasi. Takó v obdobju vojne, kakor tudi v času, ko je vladal mir ali premirje, navajajo stanovska poročila iz leta v leto, kako Turki vpadajo v deželo, ropajo in odvajajo v suženjstvo na stotine kmetov. Čeprav so bili turški napadi manj obsežni kakor prej — omejevali so se v glavnem na Dolenjsko, Kras in Istro — so bili vendar obmejni kraji zajeti še z vsemi oblikami bojevanja na turški meji. Martološkim napadom se v tem času pridružijo še napadi Vlahov. Bosenski paša Ferhad beg je leta 1576 najprej ukazal popraviti in utrditi vse zapuščene in uničene utrdbe ob meji. Okrog teh utrdb je naseljeval iz notranjosti velike množice Vlahov, ki so služili kot neredna vojska za napade na sosednje dežele. Kmalu so postali Vlahi zelo velika nevarnost ne samo za Hrvaško krajino, temveč tudi za Kranjsko, zlasti za Kras in Pivko.

¹² Arthur Steinwetter, Suleiman II. vor Marburg, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg ... am Schlusse des Studiensusjahres 1887.

Medtem, ko se je v drugi polovici XVI. stoletja položaj v Kranjski in sosednjih slovenskih deželah polagoma umirjal, pa se je Prekmurje, najsevernejša slovenska dežela, znašlo pod hudim udarcem turških napadov. Po sklenitvi miru leta 1606 na ustju reke Žitve med zastopniki cesarja in sultanom je ostalo vprašanje meje v Prekmurju odprto. Do srede XVII. stoletja ni bilo točno določeno katere vasi pripadajo turški; katere pa habsburški strani. Med črto, ki veže Blatensko jezero z ustjem reke Mure na vzhodu ter med štajersko mejo in Rabo na zahodu, je bilo ozemlje, na katerem sta obe strani po svojih močeh skušali uveljaviti svojjo oblast. Turški pogledi v zvezi z vprašanjem meje so se od habsburških precej razlikovali. Habsburški načrti za zgraditev nove mejne krajine med Rabo in Muro kažejo, kako naj bi potekala nova mejna črta. Pas ozemlja, na katerem bi še tekmovali s Turki za oblast, bi se omejen s sistemom utrd, precej zožil. Turki so namreč na spornem ozemlju šli precej daleč in zahtevali od prebivalstva »podložništvo« in »plačevanje dajatev«. Leta 1640 so prišli v prekmurske vasi Melince, Izakovce in Bistrico ter izterjevali dajatve. V naslednjem letu je paša iz Kaniže zahteval podložništvo od vasi tja do Rabe in okolice Radgone; vsaka vas naj bi poslala po 5 tlačanov s po enim vozom in orodjem. Leta 1656 je prišel poziv z zahtev po plačevanju celo v Dedonjice pri Radgoni. Turške poglede na pripadnost ozemlja kažejo prav tako tudi pohodi, s katerimi so hoteli prebivalce prisiliti k opravljanju dolžnosti — po turškem pojmovanju. Leta 1640 je prišel turški oddelek mimo Sobote do Radgone; leta 1648 pa oplenil ozemlje proti Rabi, v naslednjem letu so požigali okolico Sobote. Tudi v času vojne 1663/64 so Turki temeljito prizadeli Prekmurje. Končno je prišlo Prekmurje pod kopita turških konj še leta 1683, v letu velikega obleganja Dunaja, ko so Turki napadli Grad in Lendavo. Dejstvo, da v bližini Prekmurja ni obstajala prava mejna črta ampak pas ozemlja na katerem je o podložnosti odločala samo sila, govori za to, da je bilo Prekmurje področje dvojne oblasti. Predvsem je pri tem pomembno, da je ostala domača oblast — fevdalci, nespremenjena. Zaradi tega se je prekmursko ozemlje vselej tesneje zbliževalo z ogrskimi pokrajinami pod habsburško oblastjo in ga delilo od turških predelov. Pri obravnavanju vprašanj turške oblasti v Prekmurju se je resnici še najbolj približal Fran Zwitter v ugotovitvijo, da je »ta pokrajina v XVII. stoletju ozemlje turških vpadov in bojev; ponekod so pa Turki morali izvrševati celo neke funkcije oblasti«. Turki priznavajo pravice domačih fevdalcev, torej tujega oblastnega aparata. Spričo tega so bili prekmurski kmetje izpostavljeni dvostranskemu izkoriščanju, v kolikor so seveda Turki mogli uveljaviti svoje zahteve.¹³

Uspehe pri turških napadih na slovensko ozemlje moramo pripisati tudi dobro organizirani vohunski službi. Kako so se Turki načrtno pripravljali za svoje napade, nam najjasneje pokaže Unrestovo poročilo, da so se Turki posluževali pri svojih napadih na slovenske dežele pomoči nekega izgnanega župnika in dveh prelatov. Te so Turki pošiljali po deželah, da so skrivaj narisali vsa mesta, brez dvoma tudi vsa pota, z eno besedo, da so izdelali zemljevide dežel, v katere so usmerili svoje napade. Na to, da imajo Turki svoje vohune merijo tudi besede nekega neznanega vojaka v pismu z dne 21. X. 1472, ko pravi »da imajo Turki boljši način, da so obveščeni o vsem

¹³ Bogo Grafenauer, O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju, Prekmurski Slovenci v zgodovini — zbornik, Murska Sobota 1961, str. 79—90.

kar se dogaja tu, kakor, vi o stvareh v svoji hiši in to po mnogih potih, o katerih bi bilo pa predolgo pisati.¹⁴ Veliko vznemirjenost zaradi turških napadov izdaja tudi vest z dne 16. marca 1416 iz Furlanskega Vidma, ki pravi, da so ujeli v Celjski grofiji tri turške vohune in jih sežgali. Unreš tudi pripoveduje, da sta spomladanski pohod leta 1475 povzročila neki hrvaški grof in neki kranjski plemič, ki sta zaradi svojega spora s Friderikom III. poklicala v deželo Turke.¹⁵ Tudi svoje ujetnike so Turki včasih prisilili, da so jim bili za vodnike in jim kazali skrivna pota. Od leta 1473 jih je po Koroškem vodil koroški kmet Mihael Zwitter, dokler se mu leta 1475 ni posrečilo pobegniti na grad Goričane. Ob napadu leta 1491 sta Turkom ušla dva kristjana, ki sta 17 let preživela v ujetništvu in sta služila turškim četam za vodnika. Eden se je rešil v Metliko, drugi v Otočec.¹⁶ Leta 1542 je pridrvelo 10–14.000 Turkov do Kólpe pri Vinici. Vodil jih je neki Uskok-Vlah, ki je to leto opravljal vohunsko službo v Bošni. Za to so bili Uskoki najbolj pripravljeni, ker so imeli na turškem ozemlju še vedno svoje sorodnike in prijatelje. Navezal je stike z bosenskim pašo z namenom, da bi pripeljal nezadovoljne Uskoke iz Kranjske nazaj pod turško oblast. Ta primer je v deželi povzročil veliko zaskrbljenost.¹⁷ V Kranjsko so pošiljali Turki tudi svoje oglednike, ki so širili Turkom prijazno razpoloženje. Večkrat kranjski deželni stanovi tožijo, ker kmetje izjavljajo, da je bolje živeti pod Turki, kjer uživajo mir in ne plačujejo tako velikih davkov.

Iz opisov turških napadov je S. Jugu uspelo rekonstruirati pota, po katerih so Turki prihajali v slovenske dežele. Poznavanje potov je predstavljalo ključ za organizacijo obrambe pred napadi. S tem vprašanjem se je zelo zgodaj ukvarjala Beneška republika. Tudi kranjski deželni stanovi so se zavedali pomembnosti teh spoznanj, ko so prosili leta 1521 nadvojvodo Ferdinanda naj postavi straže ob štirih vpadnih potih na Kranjsko.

Z izjemo enega turškega vpada leta 1523, ko so Turki po neuspelem sultanovem pohodu proti Dunaju prišli iz Štajerske mimo Ptuja in Celja do Novega mesta in Dolenjskih Toplic, so vsi ostali napadi na Kranjsko, kot najpomembnejšo napadeno deželo, prišli iz Bosne. Turki so prihajali v slovenske dežele po več ustaljenih vpadnih poteh. Že neko beneško poročilo iz leta 1477 je opozarjalo, da Turki navadno prihajajo prek reke Une v bližini Krupe, od koder jih vodi najkrajša pot vzdolž Korane, dalje gredo mimo prostora, kjer je bil pozneje zgrajen Karlovac, do Metlike v Beli krajini in naprej v slovenske dežele. Izredno pomembna so bila v XV. stoletju vpadna vrata na Kranjsko pri Metliki. Zelo odročna za Turke je bila pot po dolini reke Save in so se je zelo redko posluževali. Druga smer je vodila Turke mimo Kočevja, vendar pa je ta postala pogostejša od one mimo Metlike šele v XVI. stoletju. V obeh primerih so se razdelili Turki nekje na Dolenjskem ali pri Ljubljani v več skupin, tako da so ob ropanju zajeli čim večje ozemlje. Ob napadih v Slovensko Primorje so se odločili navadno za poti skozi precej puščavo Liko potem pa udarili ali na Tržaški kras, odkoder so se razdelili v različne smeri, ali pa mimo samega Trsta proti spodnji Soči. Na Štajersko so vpadali redkeje prek Save pri Brezicah ali Krškem (ta pot je bila bolj v navadi ob povratku), pogostejše pa skozi Hrvaško Zagorje ali Medjimurje. Proti Koroški so morali

¹⁴ Jug GMS XXIV, str. 16.

¹⁵ B. Grafenauer, Zgod. slov. naroda III, str. 43.

¹⁶ Jug GMS XXIV, str. 31.

¹⁷ Jug ZC IX, str. 34.

v vsakem primeru prekoračiti visoke prelaze v Karavankah (Ljubelj, Jezer-sko) ali pa iti skozi ozke doline pri Trbižu ali Slovenjem Gradcu. Prav ta težji dostop je omogočal Koroški do neke mere učinkovitejšo obrambo proti napadalcem.¹⁸

Pogosto se je dogajalo, da so se Turki vračali po drugi poti, kot so prišli v deželo. Poudariti je treba, da je Jug ugotovil le glavne poti turških vpadov. Akindžijske čete na svojem lovu za plenom niso prizanesle še tako odročnim krajem, temveč so na svojih urnih konjih obiskali vse doline tako temeljito, da gotovo ni ušel kruti usodi noben kraj.

Ločiti je treba XV. stoletje z njegovimi velikimi napadi od XVI. stoletja, ko so bili huje prizadeti le bolj obrobni predeli slovenskih dežel. Veliki turški napadi XV. stoletja, pri katerih so sodelovale velike množice konjenikov, so uporabljali največ pot mimo Metlike, zelo malo pa pot mimo Poljan in Kostela na Kočevskem. Zaradi obsežnih gozdov je bil ta dostop na Kranjsko za konjenico bolj neprikladen. Poti ob morju so se posluževali največ le za svoje napade v Istro in proti Furlaniji.

V XVI. stoletju se je položaj bistveno spremenil. Težišče napadov se je premaknilo na Kočevsko in k morju. Glavni vzrok je v tem, ker turški napadi tedaj niso več izvajani s tolikimi silami, mnogi med njimi s prav malenkostnimi. Konjenike zamenjajo martolozi, ki se pod varstvom gozdov pritihotapijo iz ne več tako zelo oddaljenih turških krajev do kranjske meje in na prav tatinski način presenetijo domačine. Za take napade pa je gozdni dostop do Kočevske gotovo najprikladnejši. Prav nič ne zaostaja dostop ob morju v dolino Reke in Pivke, ker ga varuje deloma nepreglednost ozemlja, deloma gozd. Veliko manj prihaja sedaj v poštev pot mimo Metlike. Konfiguracija tal je brez dvoma vplivala na turška vpadna pota pri uporabi različno močnih sil.

Posledice turških vpadov na slovenska tla so bile za prebivalstvo zelo hude. Poročila navajajo razne številke o škodi in ujetnikih, ki pa so verjetno nekoliko pretirane. Tako pravi poročilo iz Celja iz leta 1471, da je »na Štajerskem požganih 5 trgov in okoli 200 vasi, 3.000 ljudi pa ujetih ali ubitih. Vse, kar je dosegel njihov (tj. turški) meč je požgano in spremenjeno v puščavo.« Cilj turških napadalcev je bil, nagrabiti si čimveč plena in ujetnikov. Številke pobitih in ujetih gredo v tisoče in včasih celo desettisoče.¹⁹ Po oceni kranjskih, štajerskih in koroških deželnih stanov so Turki do leta 1508 pobili ali odvedli v sužnost iz teh dežel do 200.000 ljudi. Pobili so predvsem starejše ljudi, otroke in bolnike, ostale pa odpeljali prek meje. Večino ujetnikov iz slovenskih dežel so vlekli v utrjeni Šabac, sedež akindžijev, ki pa ga jim je leta 1476 iztrgal iz rok Matija Korvin. Sicer pa so ujetnike našeljevali v Bosni ali prodajali v bolj oddaljene turške pokrajine. Iz dečkov so ponavadi vzgajali janičarje.²⁰

Z boljšo organizacijo in krepitvijo obrambe so se začele akcije za osvoboditev krščanskih ujetnikov. Ponavadi je deželna vojska skušala napasti Turke

¹⁸ Jug GMS XXIV, str. 57–60 z zemljevidom turška vpadna pota.

¹⁹ Pri napadu leta 1469 naj bi odpeljali okrog 8.600 ljudi (Valvasor, Unrest), Jug GMS XXIV, str. 11; napad 1471 – Turki odpeljejo 20.000 ujetnikov, drugič še enkrat 3.000, Jug GMS XXIV, str. 12–13; septembra 1472 – Kras 600 ujetnikov, Jug GMS XXIV, str. 15; 1516 napad na Kranjsko – odpeljejo 1.500 ljudi in plena v vrednosti 20.000 dukatov, Jug GMS XXIV, str. 38; nenaden napad jim je uspel na praznik sv. Rešnjega Telesa 11. junija 1528, ko so prodrli na Kočevsko prav v času procesije in zajeli okoli 1.100 ljudi, verjetno vse udeležence procesije, Jug GMS XXIV, str. 47; 1536 so odpeljali iz Kranjske kljub izboljšani obrambi okoli 670 ljudi, Jug ZC IX, str. 28.

²⁰ B. Grafenauer, Zgod. slov. naroda III, str. 40.

pri povratku in jim odvzeti plen.²¹ V XVI. stoletju se vedno bolj množijo proti napadi krščanske vojske. Nekateri kranjski plemiči so z vojsko vdirali na teritorij Bosne in osvobajali ujetnike.²²

Odvajanje ljudi v sužnost je sprožilo posebno obliko trgovine: *Odkupovanje sužnjev* je postalo za nekatere poslovne ljudi vir dohodkov, ki so bili velikokrat donosnejši od običajne trgovine. Osvoboditev sužnja je sprožila velikokrat zelo zapletene finančne operacije. Dogajalo se je, da sorodniki ali prijatelji sužnja niso mogli zbrati dovolj denarja za odkup, zato so si morali denar izposoditi. V takem primeru so sklepali kreditne pogodbe. Ta trgovina je v veliko primerih potekala prek Dubrovnika, ker so dubrovniški trgovci zelo pogošto posredovali pri odkupovanju turških ujetnikov in sužnjev.²³ Leta 1476 sodelujejo Dubrovčani pri osvoboditvi iz turškega ujetništva desetih kranjskih plemičev. Znale so tudi vsote odkupnine: za Georga Šenka 4.000 dukatov, za Ludovika Kozjaka 2.000 dukatov, za Georga von Himmelberga 2.000 dukatov in za Vilhelma Gala 1.000 dukatov. Odkupnina za ostalih šest ujetnikov se je gibala med 100 in 500 dukatov. Prvi štirje so se lahko odkupili samo skupinsko z izplačilom celotne vsote v višini 9.000 dukatov.²⁴ Niso pa bili predmet odkupovanja iz ujetništva samo plemiči, ampak tudi preprostejši ljudje. To nam dokazuje računska knjiga mesta Ljubljane iz leta 1581.²⁵ Po datkóm o zbiranju denarja za odkup posameznikov lahko sledimo do leta 1613. Trgovina z ljudmi se je razširila tudi na turške ujetnike. Za prvi dve obdobji turških vpadov je značilno, da se niso ohranili podatki o turških ujetnikih in njihovi usodi. Običajno so ujete Turke kar pobili. Sicer je znano, da je bilo zelo težko priti do turških ujetnikov. Turške čete so se pojavile v deželi iznenada in bliskovito in to v času, ko so jih najmanj pričakovali. V zelo močnem in hudem vpadu leta 1559, ki je bil usmerjen proti Postojni in Pivki je sodeloval sam Malkoč beg z okrog 6000 konjeniki. Ko se je vračal s plenom in ujetniki prek Senjskega polja, je obrambi uspelo, ujeti le dva Turka. Značilno je, da so se turške čete gibale zelo oprezno in povezano. Če so branilcem slovenskih dežel padli v roke turški vojaški starešine ali drugi odličniki, jih niso pobili, ampak zamenjevali za ujete krščanske plemiče. Od srede XVI. stoletja dalje naletimo na vse večje število turških ujetnikov v slovenskih deželah. To je odraz vse bolj in bolj učinkovite obrambe.²⁶ Kranjski deželni stanovi so imeli turške ujetnike zaprte na Ljubljanskem gradu. Leta 1548 obvešča Vajkari baron Auersperg, deželni glavar, avstrijskega nadvojvodo o primeru štirih Turkov in Uskokov, ki so zaprti na Ljubljanskem gradu. Morali bi jih justificirati zaradi prestopkov in sumljivih dejanj.²⁷ Na Ljub-

²¹ Aprila 1582 so marfologi iz Kočevske odpeljali sedem ljudi. Prebivalci teh krajev so pohiteli za njimi in rešili 6 ujetnikov, sedmega pa so Turki ubili, a tudi sami so izgubili dva člana, Jug ZC IX, str. 54.

²² Medtem, ko je moral bosenski paša s svojo vojsko sodelovati pri sultanovem pohodu proti Dunaju leta 1532, je poveljnik kranjske vojske Ivan Püchler, udaril v Bosno, kjer je razrušil mnogo gradov, pobil mnogo Turkov, pripeljal obilen plen in rešil precej ujetih kristjanov, Jug GMS XXIV, str. 54; Leta 1565 je Herbart Turjaški dvakrat udaril z vojsko v Bosno z znatnim uspehom, ter je na ta način oviral sovražnika pri vojaških pripravah, Jug ZC IX, str. 46.

²³ Ivan Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd 1952, str. 326–339.

²⁴ I. Božić, Ludovik Kozjakar u Dubrovniku, Zgodovinski časopis, letn. VI–VII (Kosov, zbornik), Ljubljana 1952–53, str. 522–529.

²⁵ Sergej Vilfan, Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sucht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegung, Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, Grazer Forschungen zur Wirtschaft und Sozialgeschichte, Band 1, Graz 1971, str. 177–199.

²⁶ Ignacij Voje, Naseljavanje turskih zarobljenika u slovenačkim zemljama u XVI i XVII veku, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 4, Beograd 1969, str. 38–45; isti, (nekoliko izpopolnjeni tekst) O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju, Časopis za zgodovino in narodopisje, NV 8 (XLIII) letnik, drugi zvezek, Maribor 1972, str. 254–262.

²⁷ AS Stan. arhiv, fasc. 288, str. 407.

ljanskem gradu je bil zaprt tudi bosenski paša Usraim beg iz Livna, ki ga je ujel v bitki pri Novem Herbart Turjaški leta 1566.²⁸ Iz nekega drugega podatka zvedemo, da je imel ljubljanski magistrat leta 1660 zaprte Turke na Tranči in jih odskrboval s hrano.²⁹ Kaže, da je bilo v Ljubljani v vsakem času določeno število turških ujetnikov. Valvasor navaja, da so že leta 1475 sodelovali pri utrjevanju Ljubljane turški ujetniki.³⁰

Tudi posamezni kranjski plemiči, ki so sodelovali v bojih s Turki, so imeli na svojih posestvih turške ujetnike. V gradu Stara Soteska poleg Krke so imeli po Valvasorjevih navedbah turške ujetnike zaprte v zelo neprimernih prostorih.³¹ V zapuščinskih inventarjih kranjskih fevdalcev so se ohranili nekateri zelo zanimivi podatki o turških ujetnikih. Grof Wolf E. Auersperg je zapustil po svoji smrti leta 1558 v gradu Žužemberku več turških ujetnikov. Njihova imena so naslednja: Mustafa Aga, Elles iz Travnika, Mehmed aga, Vilia Muratović, Glus Ura, Vavaiko, Jusuf Alban, Memija in Jakob Jud. Vsi ti ujetniki so bili ocenjeni, kar je zabeleženo v neki knjigi, ki pa se ni ohranila.³²

V zapuščinskem inventarju Gašperja Križniča, ki je bil stotnik haramij, je zapisano leta 1597, da je vodil registre turških ujetnikov, ki jih je imel na svojem posestvu Pustem Gradcu pri Vinici. Zabeležena je njihova cenitev. Zanimiva je pripomba, da je odpustil iz ujetništva vsakogar, ki je imel poroka. V ta register je vpisoval tudi dolgove ujetnikov, njihovo osvoboditev iz ujetništva in njihovo smrt. Tudi ta register se na žalost ni ohranil.³³ Turške ujetnike je imel na svojem posestvu v Podbrežju na Kolpi Jurij Lenković, kranjski deželni glavar in vrhovni poveljnik Hrvaške krajine.³⁴

V zapuščinskem spisu žužemberškega uskoškega glavarja Rudolfa grofa Paradajserja iz leta 1647 se je prav tako ohranil spisek turških ujetnikov, ki so bivali na njegovem posestvu Poganicah pri Novem mestu. V tem spisku so zabeleženi tile turški ujetniki: Ivan Jordan, Mile Mileusić, Mileta Munisović, Memia N., Durak Ulahević »von Wunitsch«, Peklihan Usrepović, Jurij Mumčilović »von Kläkhote«, Jusuf »von Petsch«.³⁵

Prav tako je imel turške ujetnike na svojem posestvu Rupeč vrh Jurij Sugmund grof Paradajser. V zapuščinskem spisu, ki je bil sestavljen leta 1675, se omenja 6 ujetnikov, ki jih je zajel pri Otočcu. Obstajal je tudi poseben priročnik, v katerega je zapisoval stroške njihovega vzdrževanja. Na koncu je pripomba, da je ujetnike prodal, ker ni mogel nositi stroškov njihovega vzdrževanja.³⁶

Turški ujetniki, ki so jih imeli zaprte na svojih posestvih kranjski plemiči, se niso vedno sprijaznili s svojo usodo. Prišlo je do uporov ali pa so pobegnili.³⁷

²⁸ Mirko Rupel, Primož Trubar, Ljubljana 1962, str. 95; Peter Radics, Herbard VIII Freiherr zu Auersperg (1528–1575), Wien 1872, str. 136, 137; Avgust Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1815, Dritter Theil, Laibach 1875, str. 17.

²⁹ Ivan Vrhovec, Meščanski špital (Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta), Letopis Slovenske Matice za leto 1898, Ljubljana 1898, str. 55.

³⁰ J. W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain, Dritter Theil, Buch XI, Laibach 1689, str. 665.

³¹ J. W. Valvasor, n. d. str. 11 »... in welchen vor diesem die gefangene Türken einquartirt worden. Die dan wegen der schlechten Bewirthung und unaufgeräumten Zimmer ziemlich diese Festung gefürchtet und gescheuet ...«

³² AS, Zapuščinski inventarji, fasc. I, zv. 2, str. 31.

³³ Ibid. fasc. IX, zv. 1, str. 42.

³⁴ Ibid. fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 5.

³⁵ Ibid. fasc. XXXIV, zv. 28, str. 273.

³⁶ Ibid. fasc. XXXV, zv. 45, str. 3.

³⁷ AS Stan. arhiv, fasc. 272, str. 699; Zapušč. invent. fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 11.

Del turških sužnjev je ostal na posestvih kranjskih plemičev kot delovna sila, določen del turških ujetnikov je postal predmet trgovine. Ta trgovina je segala celo prek meja Kranjske. Jurij Lenković navaja v svojem zapuščinskem spisu, da je prejel potrdilo nekega Sušića, ki mu je leta 1603 plačal za mladega Turka 20 forintov.³⁸ Jurij Sigmund Paradajser je, kot sem že omenil, prodal leta 1674 šest ujetih Turkov za 690 forintov.³⁹ Obstajajo podatki, da so ujete Turke poklanjali v dar.

Večje skupine turških ujetnikov so pošiljali iz Kranjske na tržišča sužnjev v Italijo. Kranjski deželni glavar je izdal 5. septembra 1684 potni list (Passbrief) za potovanje 21 turških ujetnikov. Bili so poslani na Reko in od tod v Neapelj.⁴⁰

Turški vdori in napadi so v XV. stoletju prizadejali slovenski zemlji ne samo veliko materialno škodo, temveč tudi zmanjšali število njenih ruralnih prebivalcev. Višek opustelosti so slovenske kmetije dosegle prav v tem času. Zdi se, da vesti raznih kronistov in uradna poročila glede tega ne pretiravajo; kajti podoba opustelosti, zlasti ob glavnih in stalnih poteh turških vpadov, je naravnost obupna. Cele vasi so marsikje puste, polje neobdelano; za marsikatero vas poznamo ime, ko danes od nje ni sledu niti po ustnem izročilu. V mnogih vaseh je tudi polovica gruntov in še preko sama pustota; puste nenaseljene kmetije imajo v užitek, kolikor se je to dalo, sosedi, ki so preživeli turške vihere in druge nadloge. Zaradi turških navalov so posebno hudo trpeli in izgubili visok odstotek svojega kmetijskega prebivalstva Kras, Notranjska, Dolenjska, Bela krajina in deli Štajerske.

Viri navajajo številne kmetije, celo vasi s pripombo, da so puste in neobljudene. V ptujskem gospostvu je bilo v zadnjih letih XV. stoletja okoli 30 %, v ormoškem okoli 45 %, v gospostvih Devin, Senožeče, Prem, Postojna in Vipava pa okrog 30 % pustih kmetij in kajž.⁴¹ Ko so se marca 1428 sestali deželni stanovci, da bi sklepali o obrambi, so v potrditev o groznem uničenju dežele navedli, da je gospostvo Kostel imelo pred enim letom še 300 obljudenih kmetij, medtem jih sedaj nima niti sedem.⁴²

Opustelost nekaterih predelov slovenskega ozemlja je bila kasneje vzrok novi kolonizaciji. To vprašanje je v slovenski historiografiji precej temeljito obdelano. Nove naseljence predstavlja umikajoči del srbskega in hrvaškega prebivalstva, ki se je umikal s turškega ozemlja. Do prvega vala prebegov, imenovanih Bošnjaki, Bosjaki, Hrovati, Vlahi, Turki ipd., v slovenske kraje je prišlo že v drugi polovici XV. stoletja. Višek je doseglo naseljevanje v drugem valu in sicer v tretjem in četrtem desetletju XVI. stoletja. Na slovenskem se je največ prebegov naselilo v Beli krajini, v spodnji dolini dolenjske Krke in okoli Novega mesta, na Dravskem polju pri Ptuj, okoli Ljutomer, ob zgornji Kolpi, na Notranjskem in na Krasu vse do Trsta in furlanske meje. Posebna skupina prebegov, ki jih viri imenujejo Uskoke, Skoke ali Vlahe, je v veliki meri zasedla puste kmetije in to predvsem na Gorjancih, kjer je bila v žumberškem gospostvu 1535 na tedaj kranjskih tleh naseljena glavina Uskokov. Prebegi so se v prvi kolonizacijski fazi naseljevali v veliki meri kot poljedelci, pozneje pa kot izraziti živinorejci. Tako so se deloma izenačili s starejšim kolonizacijskim elementom, deloma pa so

³⁸ Ibid. fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 22.

³⁹ Ibid. fasc. XXXV, zv. 45, str. 3.

⁴⁰ AS Stan. arhiv fasc. CCIX, str. 1275.

⁴¹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 344.

⁴² Jug, GMDs XXIV, str. 47.

ostali kolonizacijski element posebne vrste. Ker so imeli prebegi vojaške naloge, so bili v ugodnejšem položaju kot kmetje.⁴³ Ze v času prvih turških napadov, se je postavljalo vprašanje obrambe. Kasneje je obramba ozko povezana z nastankom in razvojem Vojne krajine. Ker je ta problematika zelo obsežna in terjá posebno razpravo, se bom omejil le na najvažnejše probleme, ki jih je historiografija doslej obdelala ali nakazala. Specialnih študij o tej problematiki še ni. Še največ sta se v svojih delih ukvarjala s problematiko obrambe Stanko Juglin, Bogó Grafenauer ter bom navajal predvsem njune izsledke.

Sodobni kronist Jakob Unrest je leta 1476 po pravici izrazil nezadovoljstvo glede obrambe: »Vsakdo naj pomisli, na kakšen način se je tako majhna turška vojska, ki so jo ocenjevali na največ 8000 mož, gibala svobodno in brez ovir po treh deželah: Koroški, Štajerski in Kranjski s Krasom in napravila zelo veliko škodo, toda nihče se ji ni uprl z izjemo tistega, ki je bil prisiljen, da rešuje svoje življenje.«

Sredi XV. stoletja je prišlo v zvezi s preurejanjem obrambne organizacije do temeljnih sprememb v sestavi deželne vojske. Novi obrambni redi so namreč pritegnili v deželno vojsko tudi kmete, ki so smeli doslej le v izjemnih primerih nositi orožje. Kmetje postanejo v nekem smislu vojni obvezniki. Stara plemiška vojska je odgovadala tudi v pokrajinskih merilih. Velikokrat se na poziv k orožju sploh ni odzvala. Po novih obrambnih redih so bili fevdalci dolžni skrbeti za konjenico in sicer v skladu z višino svojih dohodkov od rustikalnega zemljišča (na vsakih 200 funtov po enega »konja«): To pa je bilo sorazmerno malo v primerjavi z novo nevarnostjo. Vsa Koroška je na ta način zbrala le 120 »konj«. Zato je bil poslej v primeru nevarnosti poklicán pod orožje še vsak 30., 20., 10. ali celo 5. mož z natančno določeno oborožitvijo. Vendar je tudi ta obrambna organizacija proti hitrim turškim napadalcem običajno povsem odpovedala. Fevdalci so zbrali vojsko šele takrat, ko je bila nevarnost že mimo. Tako je mogla deželna vojska le spremljati Turke ob povratku iz dežele in v najboljšem primeru poskušati, da jim odvzame del plena in ujetnikov.

Deželni stanoví slovenskih dežel so v hrvaškem primeru kmalu ugotovili, kaj pomeni neposredno sosédstvo osmanske države. Zavedali so se da »se je bolje braniti proti Turkóm na tujem ozemlju, kakor na lastnem«. Z druge strani pa so bile hrvaške pokrajine mnogo preslabe, da bi se mogle turških napadov obraniti same. Tako je prešlo v XVI. stoletju središče obrambe turške meje na notranje avstrijske dežele. Te so prevzele vzdrževanje in skrb za obrambo velike večine obmejnih utrdb na Hrvaškem in v Slavóniji (od prvih 7 leta 1522, na preko 60 leta 1572). Ševeda je to pomenilo del obrambe njihovega lastnega ozemlja.

Vedno bolj je prevladovalo prepričanje, da se dosedanji način obrambe ni obnesel, ker se dežela ob njem le izčrpuje, nima pa nobenih koristi. Rešitev predstavlja le redna najemniška vojska. Ze leta 1527 so stanoví prvič name-

⁴³ Pavle Blaznik, Kolonizacija in populacija od 16. do srede 18. stoletja, Gospodárska in družbena zgodovina Slovencev, I. zvezek, Ljubljana 1970, str. 88–93; A. Ivić, Seobe Srba u Kranjsku, Srpski književni glasnik, zv. 19, 1907; Josip Mal, Uskočke seobe i slovenačke pokrajine, Srpski etnografski zbornik, 30. zv., 1924; H. I. Biderman, Zur Ansiedlungs- und Verwaltungs-Geschichte der kraner Uskokén im XVI. Jahrhundert, Archiv für Heimatkunde, 1/1892, str. 129–154; Idem, Zur Geschichte der Uskokén in Krain, Archiv f. Heimat, 2/1887, str. 174–207; Idem, Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generalat, Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 31, 1865, str. 3–62; Radoslav Grujić, Srpsko-hrvatsko naseljavanje po Štajerskoj, Glasnik geografskog društva, zv. 7 i 8, Beograd 1922, str. 113–125.

ravali zamenjati deželno obrambo s stalno vojsko. Za določeno plačo naj bi branilo deželno mejo 1000 izurjenih domačih strelcev in 100 konjenikov.⁴⁴ Ovirā za uvedbo te novosti je bilo pomanjkanje denarja. Ker Kranjska sama ni mogla prevzeti teh stroškov, se je obrnila na državni zbor. Ko je prišlo leta 1528 do velikih truških vdorov, se je prvič zgodilo, da so priskočile na pomoč tudi druge notranje avstrijske dežele in zgornja Avstrija. Češka je za to leto privolila za obrambo 100.000 goldinarjev, Moravska 48.000 gld., Avstrija 80.000, Štajerska in Koroška po 56.000, Tirolska 65.000, skupaj torej 349.000 goldinarjev. Od tega zneska je bilo namenjeno 2000 pešcem pod Kacijanarjevim poveljstvom za pol leta 48.000 gld., 500 konjenikom za isti čas 33.000 gld., 700 lahkim konjenikom na hrvaški meji 21.000 gld., 300 pešcem razporejenih po vaseh 7200 gld., Kacijanarjevemu topništvu 18.000 gld. Za kritje teh stroškov in nekaterih drugih v zvezi z obrambo je vladarju primanjkovalo 296.400 gld.⁴⁵ Na pomoč nemških knezov ni bilo računati. Drobili so svoje sile v medsebojnih sporih, turški nevarnosti niso posvečali nobene pozornosti.⁴⁶ Kljub vedno večji potrebi po novih sredstvih za obrambo ni augsburški državni zbor leta 1530 ničesar dal razen praznih obljub. Ogrožene dežele so morale same nositi vse breme obrambe.

Stalna najemniška vojska je bila v začetku le začasna. Že okrog leta 1525 so najemniški oddelki delovali na Kranjskem, vendar to niso bili najemniki deželnih stanov, temveč oddelki, ki jih je ob nevarnosti poslal v pomoč vladar. Nazadnje so si preskrbeli od leta 1527 dalje deželni stanovi tudi stalne najemniške čete, le malo pozneje so zaposlili tudi Uskoke, ki so se naselili v Žumberku, v okolici Metlike in na Kočevskem. Junija 1528 je bilo v Kočevju in Metliki nastanjenih do 3000 Špancev in 700 do 800 Nemcev, ki naj bi odvinili napad bosenske vojske. Leta 1527 je ljubljanski škof Kristof Ravbar poročal Ferdinandu I. v Prago. Med drugim je omenil, da hrvaški ban Franjo Batthyani išče vojake najemnike. Ne želi da bi vladar poslal nemške, temveč prosi za češke ali slovenske strelce.⁴⁵ Češko vojsko srečamo tudi pri nekaterih, drugih vojaških akcijah proti Turkom. Ferdinandu se je posrečilo, da je pod vrhovnim poveljstvom Ivana Kacijanarja zbral znatno vojsko, ki je imela nalogo potisniti Turke iz Slavonije in zavzeti Osijek. Zbral je kakih 24.000 mož, in sicer 16.000 pešcev ter 8000 konjenikov. V tej vojski so bili tudi Čehi, katere je vodil grof Albert Schlick, Hrvatoma sta poveljevala Ljudevit Pekri in Pavle Bakić, Štajercem je ukazoval njih deželni glavār Ivan Ungnad, Avstrijecem grof Hardek, Korošcem Erazem Mager, Kranjcem pa Ivan Kacijaner, ki je imel tudi vrhovno poveljstvo.⁴⁶ Zaradi slabega vremena, nespornov med posameznimi poveljniki, slabe preskrbe s hrano se je vojska pričela umikati, še preden je dosegla svoj cilj. Umik, ki se je spremenil v neurejen beg, je privedel do poraza pri Gorjanu 9. oktobra 1537.

Novo obdobje v obrambni organizaciji se je začelo ob prvem obleganju Dunaja leta 1529. V širšo in trajnejšo obrambno organizacijo se je vključevala tudi deželna bramba. Najširšo vojaško organizacijo je predstavljala tako imenovana »črna vojska« (insurekcija) sestavljena iz podložnikov. Za vojsko sposobne podložnike so popisali po zemljiških gospodstvih, od leta 1536 dalje

⁴⁴ J. Parapat, Turški boji v XV. in XVI. stol., str. 120. Notizenblatt des kais. Akad. Wien st. 268.

⁴⁵ Ibidem, str. 112. Ant. von Gévay, Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und Pforte in XVI und XVII Jahrhunderte. Aus Archiven und Bibliotheken. I. Gesandtschaft K. Ferdinands I an Sultan Suleiman I. 1527, Wien 1840, str. 41–43.

⁴⁶ Fran Kos, Nekoliko črtic o turških vojskah, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, letnik III, Ljubljana 1893, str. 134, 138.

po »četrteh« (Viertel), v katere sta bili razdeljeni Štajerska in Kranjska. Fevdalci in mesta so si morali sami preskrbeti orožje, medtem ko so nosili podložniki samo stroške za hladno orožje, stroške za strelno orožje in smodnik pa dežela. Vsa vojna organizacija je bila v rokah stanov, njihova prevlada pa se je izražala tako v dejstvu, da so bili častniki izključno fevdalci, kakor tudi v pravici, da je morala določiti ob prehodu vladarjeve najemniške vojske za spremljevalce svoje častnike ali stanovske komisarje.

V času najsilovitejšega pritiska s strani Turkov sta se začela oba dva sistema — sistem deželne in sistem najemniške vojske — postopoma spajati v novo celoto. Nadaljnje izpopolnjevanje obrambe pa zasledimo v obdobju ustanavljanja Vojne krajine, ko se zaradi uspešne obrambe vedno bolj povezujejo med seboj notranje avstrijske dežele in Hrvaška. Obrambo Vojne krajine so prevzemale v finančnem pogledu vse bolj slovenske dežele. Do 1540 so se združevale predvsem v obrambi Kranjske in Hrvaške, že sredi XVI. stoletja so si razdelile breme obrambe na ta način, da je prevzela Štajerska stroške za »Slavonsko«, Kranjska in Koroška pa za »Hrvaško krajino«. Ti stroški so hitro naraščali: od okrog 10.000 forintov konec dvajsetih let na okrog 300.000 forintov sredi XVI. stoletja in so se ustalili na okrog 550.000 forintov od leta 1578 naprej.

Izgradnja obrambne organizacije je bila v največji meri odvisna od stanov. Oni so morali odobravati deželnemu knezu zanj potrebne davke. To je dejstvo, ki je dajalo stanovom v drugi polovici XVI. stoletja izredno velik vpliv in ki jim je pomagalo doseči tudi začasne zmage v boju za reformacijo.

Uspešna obramba je bila pogojena z dobro organizirano *obveščevalno službo*. Prvi poskus prikazati v glavnih potezah centralno obveščevalno službo in z njo nerazdružno povezano diplomacijo avstrijskih Habsburžanov do države Osmanov v XVI. stoletju, kolikor so jo vodili dvorni krogi, predstavlja obsežna študija Josipa Žontarja.⁴⁷ Težišče razprave je posvečeno osvetlitvi delovanja 11 obveščevalcev iz dobe Ferdinanda I., Maksimiljana II. in Rudolfa II. Vidno vlogo igrajo nekateri dubrovniški plemiči, nekateri Hrvatje, a najpomembnejši je Mihael Černović, potomec srednjeveške dinastije Crnojevićev, ki je bil najboljši in najuspešnejši agent Habsburžanov v Carigradu v XVI. stoletju. Z njim doseže avstrijska obveščevalna služba svoj višek. Žontar opozarja na vlogo, ki jo imajo pri tem Jugoslovani. Kakor drugod po Evropi so v vohunski službi prednjačili trgovci, ki so bili navajeni poklicno potovati in jim je bilo že iz poslovnih ozirov do tega, da čimprej zvedo vse dogodke. Vrednost in zanesljivost njihovih poročil je dokaj različna. Iz opisanih okoliščin izhajajo tudi ugotovitve, kako potrebna je bila avstrijskim vladarjem lastna obveščevalna služba, ki je precej uspešno opozarjala na turško nevarnost zlasti v časih, ko je grozil velik napad pod sultanovim vodstvom. Jadranski prostor in njegovo jugoslovansko zaledje na severu sta bila v XVI. stoletju tesno povezana s političnimi dogajanjem v Evropi. Prek Benetk in Dubrovnika, ki sta predstavljala tedaj nekaj časa najpomembnejši evropski središči zlasti o dogodkih v Levanti, gredo poročila na Habsburški dvor. Iz teh poročil, ki jih Žontar posreduje v svoji knjigi, dobimo zelo jasen vpogled v politična dogajanja in razmere v Osmanskem cesarstvu v XVI. stoletju.

⁴⁷ Josip Žontar, *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju*, SAZU, Dela 18, Ljubljana 1973.

Popolnoma neobdelana je ostala vojaško obveščevalna služba na meji med notranje avstrijskimi in hrvaškimi deželami na eni strani ter sosednjimi pokrajinami pod Turki (zlasti Bosna) na drugi strani, čeprav je ohranjeno gradivo zelo bogato in obsežno. Pri tej obveščevalni službi so igrali vojaški poveljniki zelo pomembno vlogo, dasi so poročila prihajala tudi do vladarja ali do dvornega vojnega sveta.

Kmalu je prišlo v navado, da so Hrvatje v času nevarnosti pošiljali na Kranjsko tajna pismena poročila o gibanju turških čet, tako imenovane »Turške glase« (Khundtschafften). Brzi sli so jih prenašali iz kraja v kraj in napovedovali prihod Turkov. Grajski stotniki, poveljniki trdnjav in mest so potrjevali sprejem s svojim podpisom. Že leta 1479 čitamo, da je Lovro Turjaški iz Hrvaškega sporočil kranjskemu vicedomu o nameravanem turškem napadu. Vicedom je novico sporočil v Tržič z opominom, naj se razširi po vsej Gorenjski. Koroški namestnik jo je zvedel iz Celja in jo takoj naznanil Beljačanom, beljaški sodnik pa svojemu gospodu na Bavarsko. V dveh dneh so o novici zvedeli vsi prizadeti. Mnogo takšnih turških glasov iz XVI. stoletja je ohranjenih. Nekateri so pisani z glagolico v hrvaškem jeziku.⁴⁸

V starem arhivu kranjskih deželnih stanov, ki ga hranijo v Arhivu Slovenije v Ljubljani, najdemo v seriji »Landessachen-Miscelanea« (fasc. 281 do 321), ki je bila doslej malo izkoriščena, veliko število »Turških glasov«. To so tajna poročila (geheimer Kundtschafften), ki so jih na podlagi obvestil s turškega ozemlja pošiljali poveljniki raznih vojaških oddelkov v Vojni krajini kranjskemu deželnemu zboru, posameznim vojaškim osebnostim ali celo vladarju. O razmerah na turškem ozemlju (predvsem v Bosni) in o vojaških pripravah so poročali vlaški starešine, ki so sodelovali tudi v turški vojski (leta 1566 npr.: Vlah Vukdrag Mirisolykh [?], vojvoda Jüray Kappa, neki trgovec S. Francisco iz Dalmacije itd.). Ta poročila zajemajo obdobje od leta 1520 do 1682. Za nekatera leta se je ohranilo 30 do 40 poročil.

Obstajali so zelo različni načini obrambe pred turškimi napadi. Prvi poskus obrambe v začetku XV. stoletja se je omejeval na ureditev *signalne organizacije*, ki je naznanjala prihod Turkov v deželo. To se je vršilo s posebnimi sli, kot je bilo že omenjeno ali pa še pogosteje z zažiganjem »grmad« na daleč vidnih vrhovih ter s streljanjem topov ob teh grmadah. Dva topovska strela sta naznanila da se Turki zbirajo in naj se vsi pripravijo na nevarnost. Trije streli so naznanili, da je sovražnik že na meji in razglasili splošen vpoklic. Ta signalna organizacija je bila leta 1522 sistematično urejena, tako da je zajela vso Gorenjsko, Kranjsko in Štajersko. Pozneje se je še izpopolnjevala.

Turške napade so dežele hotele odvrniti tudi z gradnjo *ovir*. Leta 1524 je Ferdinand naročil Kranjski, naj poskrbi, da se Kras in vsa meja do Save zavaruje tako, da se zasekajo gozdovi, prekopljejo ceste, zastražijo vsi prehodi in brodovi na rekah. Na ta način naj bi se Turkom zaprla pot v deželo.⁴⁹ Leta 1537 je kranjski deželni zbor sklenil, da napravi nasipe za brambo (Kha-ger) na meji od Mokric do Krasa, da Turki ne bi mogli tako lahko prodreti v deželo.⁵⁰

⁴⁸ J. Gurden, *Zgodovina slov. naroda*, str. 360.

⁴⁹ Jug. GMS XXIV, str. 42.

⁵⁰ F. Kos, n. d. str. 137.

Eden od ukrepov Ferdinanda po vseh strašnih napadih je bil ta, da je začel raznim krajem podeljevati mestne in druge pravice (Krško, Lož, Višnja gora). Sredi XV. stoletja so začeli s pomočjo deželne tlake utrjevati mesta in gradove (Ljubljana, Kamnik, Škofja Loka). Leta 1475 je izdal deželni knez odlok, da je treba utrditi vsa mesta na Kranjskem. Tako je razširil mrežo utrdb po deželi in dal večjemu številu prebivalstva možnost boljše obrambe. V kolikor so se državne in deželne oblasti trudile, da uredijo obrambo dežele, so skrbele predvsem za meščane in fevdalce. Vse breme za obrambo pa je slonelo na tistemu, ki mu je ta obramba najmanj koristila, to je na kmetu. V obliki tlake, ki jo je naložil deželni knez, so morali kmetje utrjevati mesta in gradove.

Čeprav so bremena za obrambo pred Turki slonela v glavnem na podložnih kmetih, so bili sami povsem nezavarovani. Le utrdbe pri Železni Kapli, na Ljubelju in pri Guštanju (sistem utrdb na Koroškem — turške »šance« — je segal čez vso dolino, od Raven do Uršlje gore),⁵¹ okopi — »šance« na Jezerskem in v Podbrdu so bili pomembni tudi za obrambo podeželja.

Kmetje so morali sami poskrbeti za svojo varnost. Postavljali so si utrjena pribežališča — *tabore*,⁵² ali pa so se zatekali v naravne podzemeljske jame (na Krasu) in v gozdove. Besedo tabor so si zgodovinarji in jezikoslovci različno razlagali. Eden naših prvih zgodovinarjev Anton Tomaž Linhart jo je izvajal od keltske besede »taur« — gora,⁵³ slavni jezikoslovec Fran Miklošič iz turške besede »thabur« — vojno taborišče.⁵⁴ Bolj v navadi je bila razlaga od husitskih taborov, ki so jih husiti postavljali v vojnah z nemškimi cesarji in vzeli zanje ime od svetopisemske gore Tabor.⁵⁵ Zgodovinar Josip Gruden pravi, da je beseda »tabor« ali »taber« menda staronemškega izvora in pomeni utrjen kraj, trdnjavo.⁵⁶ Nekateri raziskovalci pa domnevajo, da so tabori del neke starejše kmečke obrambne organizacije, ki sega ponekod še v pred-

⁵¹ Franjo Baš, Turške šance pri Kotljah, Koroški fužinar, glasilo ravnstvenih železarjev, letnik IV, št. 5-6, Ravne 1954.

⁵² Podatki o taborih na Slovenskem so v navedenih delih naslednjih avtorjev: S. Jug, V. Levec, F. Levec, J. Parapat, J. Gruden, B. Grafenauer; Majda Zontar in Mirna Zupančič, Turški tabori na Gorenjskem, Glas Gorenjske Snovanja — pogovori o kulturi, leto 5, št. 1, Kranj, 17. III. 1971; Silvo Kranjec, Grmade in tabori, Mohorjevo koledar za navadno leto 1973, Celje 1974, str. 163-168.

⁵³ F. Tancik se je posebej ukvarjal z zgodovino vojne umetnosti, ob tem je kratko obdelal tudi tabore v razpravi: Vojna stroka v obdobju od leta 1500-1650, Kmečki pusti na Slovenskem, Situla 13, Ljubljana 1973, str. 69-92 (predvsem 89-91); Hervin Ebner, Die steierischen Tabore, Anzeiger 91, 1954, str. 292-309; Kar Kafka, Wehrkirchen Kärntens I, II, Wien 1971, 1972 (Kafka se je naslonil največ na delo F. X. Kohla, Kärntens Burgen, Schlösser und wehrhafte Stätten).

⁵⁴ Peter Fister, Arhitektura slovenskih protiturskih taborov, Slovenska matica, Ljubljana 1973, str. 185. Avtor si je zadal nalogo ponovno ovrednotiti protiturske tabore s tem, da jih iztrga iz anonimnosti ljudskega izročila ter jih uvrsti med prave kulturne spomenike. Fister ugotavlja, da protiturski tabori niso samo ljudska arhitektura posebnega tipa in nivoja, ampak tudi predstavljajo posebno slovensko ljudsko arhitekturo. Zaradi skromnih pisanih virov so za raziskavo ostali kot edini vir terenski ostanki in materialni viri. Kot izredno primerjalno gradivo se mu je ponujal pri nas skoraj nepoznan kompleks kmečkih utrdb ob cerkvah v Transilvaniji (Romunija). Največ originalnega gradiva prinaša avtor v III. poglavju, kjer obdeluje tipologijo taborov.

⁵⁵ V Kranju je Gorenjski muzej organiziral razstavo »Turški tabori na Gorenjskem«, ki je bila odprta od 5. II. do 9. III. 1971. Organizatorji so hoteli z razstavo predvsem topografsko prikazati današnje stanje turških taborov na Gorenjskem. Doslej so lokalizirali nad trideset taborov. Glavno vodilo so jim bile terenske izmere in izrisi. Pri raziskavah so upoštevali razmeroma skope podatke v literaturi, arhivsko gradivo in ljudsko izročilo. Pri nekaterih danes še spornih taborih bodo potrebne arheološke raziskave terena.

⁵⁶ Anton Tomaž Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreich, Nürnberg 1796, I, str. 31.

⁵⁷ Fran Miklošič, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886, str. 346.

⁵⁸ Podatki o husitskem Taboru so navedeni v monografiji A. Hejna, Tabor, Praga 1970, str. 16-19; S. Kranjec, n. d. str. 163.

⁵⁹ J. Gruden, Zgodov. slov. naroda, str. 363.

frankovsko dobo in je za časa kmečkih uporov in turških vpadov znova oživila. Zanimivo je, da se ta beseda na Kranjskem omenja že v začetku XIII. stoletja, ko Turkov v Evropi sploh še ni bilo.⁵⁷

Pri gradnji taborov so pogosto kmetje naleteli na težave, ki so jih povzročali zemljiški gospodje. Tabore so začeli postavljati okrog leta 1470. Za postavitev tabora so morali imeti privoljenje deželnega kneza, ki je navadno postavljaj tudi določene pogoje glede gradnje. Spis z dne 2. januarja 1515, v katerem kranjski deželni stanovi odgovarjajo na zahteve deželno-knežjih komisarjev pravi: »V obrambi pred Turki se kmetje s svojimi ženami in otroki ter premičnim premoženjem zatekajo v tabore. Ker so tabori večinoma slabo grajeni in za obrambo neprimerni, bi jih bilo treba porušiti.« Stanovi predlagajo naj posebna komisija obide in pregleda vse tabore in ugotovi dejansko stanje.⁵⁸ Iz spisa je razvidno, da so stanovi nasprotovali novi gradnji, popravljanju ter utrjevanju taborov, ker so se bali, da bi kmetje svojo obrambno organizacijo proti Turkom lahko uporabili proti zemljiškim gospodom, kar se je v obdobju kmečkih uporov pogosto tudi zgodilo.

Protiturški tabori so nastali le na ozemlju, ki je enako slovenskemu etničnemu ozemlju ne glede na razvrstitev med različne fevdalce ali na beneško oziroma ogrsko-hrvaško posest proti vzhodu. Večina taborov je zgoščenih prav sredi slovenskega etničnega ozemlja. Doba najintenzivnejše gradnje taborov je druga polovica XV. in začetek XVI. stoletja. Fister je ugotovil obstoj več kot 200 in okrog 50 v izročilu ohranjenih taborov na področju današnje Slovenije in več kot 100 taborov, od katerih so nekateri zelo dobro ohranjeni (Koroška), zunaj nje.⁵⁹

Tabori predstavljajo številčno in oblikovno izredno bogat arhitekturni pojav, ki se je kazal v celi vrsti različnih vendar samostojnih tipov, kot so dolinska pregrada, signalna postojanka, zatočišče, obzidana ali utrjena cerkev, taborski kompleks ali kot le gradu priključen tabor. Tabori niso bili prave trdnjave, ki bi prenesle daljše obleganje in dalj časa zadrževale sovražnika. Zasnova so bili predvsem za pasivno obrambo. Tabore so praviloma postavljali okrog cerkva (izjeme so tabor pri Križu, tabor na Visokem pri Kranju, tabor pri Poženiku, tabor nad Špitaličem idr.). Osnovo tlorisni razporeditvi je dajala oblika terena. Izjemen je tabor na Goričici pri Domžalah, ki je bil postavljen po predhodnem načrtu. Tlorisi taborov so nepravilni mnogokotniki. Cerkev je obdajalo obzidje z obrambnimi stolpi, ki so bili postavljeni na naravno slabše zavarovanih delih tabora. V obzidje je bil vključen tudi cerkveni zvonik. Vrhnji del obzidja je zaključeval lesen obhodni hodnik, do katerega so vodile iz notranjosti strme lesene stopnice. Strelne linije so bile v obzidju, stolpih in zvoniku, ki je kot dominanta tabora služil za opazovalnico in obrambo. Na notranjo stran obzidja je bila prislonjena shramba-kašča, kamor so kmetje ob nevarnostih spravljali živež in premično pre-

⁵⁷ Avgust Zorman, Vloga kmečkih puntov v slovenski zgodovini, Znamenja, letnik II., št. 6, nov.-dec., Ljubljana 1972, str. 437. Mnenja je, da besede tabor ne gre istovetiti s svetopisemsko goro Tabor in da tudi ni bila prevzeta od husitov, ampak ima čisto drug izvor.

⁵⁸ P. Fister, n. d. str. 19; AS Stanovski arhiv I, fasc. 211.

⁵⁹ Ibidem str. 10, glej obširen seznam ugotovljenih, preverjenih in le domnevnih lokacij taborov na slovenskem etničnem ozemlju (str. 135-164) ter priložen zemljevid.

moženje. Navadno so bili zavarovani z enim ali več obrambnimi jarki in nasipi. Na čelu tabora je bil poseben oskrbnik, ki je bil voljen. Vodja vsega tega dela in tudi poveljnik v boju je bil navadno domači župnik ali pa kak bližnji plemič.

Vplivi turških vdorov so se čutili v vsakdanjem življenju slovenskega človeka. Največ spominov se je ohranilo med ljudstvom na boje s Turki. Zasedimo močne odmeve v ljudski tradiciji in ustnem izročilu. Ta doba je dala narodnim pesmim in pripovedkam največ snovi in se najbolj vtisnila ljudskemu spomину.

Zusammenfassung

DIE EINFLÜSSE DES OSMANISCHEN IMPERIUMS AUF DIE SLOVENISCHEN LÄNDER IM XV. UND XVI. JAHRHUNDERT

Die slovenische Nation hat in ihrer Geschichte in der Zeit der Türkeneinfälle von Anfang des XV. bis Ende des XVI. Jahrhunderts ungewöhnliche Leiden erduldet. Das türkische Heer hat fast 200 Jahre lang das Hab und Gut des slovenischen Menschen vernichtet, seine Höfe geplündert und ihn selbst in die Sklaverei entführt. Die slovenische Geschichtsschreibung hat sehr früh ihr Interesse für diesen schweren Zeitabschnitt in der Geschichte der slovenischen Nation gezeigt, die Forscher beschränkten sich jedoch im wesentlichen nur auf einzelne Erscheinungen, auf einzelne Ereignisse, oder aber befassten sich nur mit der Erforschung engerer Problemkreise. Der Autor gibt in diesem Referat einen Überblick über die bisherigen Forschungsergebnisse über diesen Zeitabschnitt und diese Problematik und weist auf einige unbearbeitete und offene Fragen hin.

Er verweist darauf, dass bisher vor allem die Chronologie der Türkeneinfälle sowie ihr Umfang und ihre Einfallswege erforscht sind, obwohl auch hier gewisse Ergänzungen notwendig sind. Eine in mehrere Phasen gegliederte Charakteristik der Türkeneinfälle im XV. und XVI. Jahrhundert gibt der Autor auf Grundlage der ersten grösseren, von Stanko Jug verfassten Synthese dieser Problematik. Die bei den Türkenüberfällen auf slovenisches Gebiet erreichten Erfolge sind auch dem gut organisierten Spionagedienst zuzuschreiben.

Die Türkeneinfälle hatten auf slovenischem Boden furchtbare Folgen. In Berichten werden verschiedene Zahlen über Schäden und Gefangene angeführt. Die Gefangenen wurden in verschiedenen Gegenden des türkischen Staates angesiedelt. Die Knaben wurden gewöhnlich zu Janitscharen erzogen. Bessere Organisation und Stärkung der Verteidigung brachten Aktionen zur Befreiung der christlichen Gefangenen mit sich. Die Entführung der Menschen in die Sklaverei rief eine besondere Form des Handels hervor. Der Menschenhandel wurde auch auf die türkischen Gefangenen erweitert. Ab Mitte des XVI. Jahrhunderts stösst man in den slovenischen Ländern auf eine zunehmende Zahl von türkischen Gefangenen. Einzelne krainische Adelige, die an den Kämpfen gegen die Türken teilgenommen hatten, hatten — wie aus den Nachlassverzeichnissen hervorgeht — auf ihren Gütern türkische Gefangene. Ein Teil der türkischen Sklaven verblieb auf den Gütern der krainischen Adelligen als Arbeitskraft, ein anderer Teil wurde zum Handelsartikel.

Die Türkenein- und -überfälle im XV. Jahrhundert haben auf slovenischem Boden nicht nur grossen materiellen Schaden verursacht, sondern auch die Zahl der ruralen Bevölkerung vermindert. Die slovenischen Bauernwirtschaften erreichten gerade in dieser Zeit den Höhepunkt ihrer Verwahrlosung. Die Verlassenheit einiger Gegenden des slovenischen Landes wurde später zur Ursache neuer Kolonisierung. Die neuen Siedler stellen einen sich vom türkischen Gebiet zurückziehenden Teil der serbischen und kroatischen Bevölkerung dar (Uskoki).

Schon in der Zeit der ersten Türkenüberfälle stellt sich die Frage der Verteidigung. Später ist die Verteidigung eng mit der Entstehung und Entwicklung der Militärgrenze (Vojna krajina) verbunden. Da diese Problematik noch eingehendere

Untersuchungen erfordert, beschränkt sich der Autor nur auf die wichtigsten Probleme. Seine Aufmerksamkeit ist auf das System der Landesverteidigung sowie auf das System der Söldnerheeres und seine Wirksamkeit gerichtet. Eine erfolgreiche Verteidigung hatte einen gut organisierten Nachrichtendienst zur Bedingung. Der zentrale Nachrichtendienst und die mit ihm unverbrüchlich verbundene Diplomatie der österreichischen Habsburger gegenüber dem Osmanenstaat wurde bislang von Josip Zontar gut bearbeitet, wogegen der militärische Nachrichtendienst an der Grenze unbearbeitet blieb.

Es gab verschiedene Arten der Verteidigung gegen die Türkenüberfälle. Der erste Verteidigungsversuch Anfang des XV. Jahrhunderts beschränkte sich auf die Einrichtung einer Signalisierungsorganisation. Eine der Verteidigungsmassnahmen Ferdinands war, verschiedenen Orten das Stadt- und andere Rechte zu verleihen. Dies hatte zur Folge, dass sich die Städte zu befestigen begannen. Obwohl die Lasten der Verteidigung gegen die Türken im wesentlichen auf den Untertanen, den Bauern, ruhten, waren diese selbst vollkommen ungeschützt. Da Sie selbst für ihre Sicherheit sorgen mussten, begannen sie befestigte Zufluchtstätten — Lager — zu errichten, meist um die Dorfkirche herum, oder aber nahmen in natürlichen Grotten und Wäldern Zuflucht.

Die Einflüsse der Türkeneinfällen fanden ihren Niederschlag im Alltagsleben des slovenischen Menschen, darum sind ihre Nachklänge in der Volkstradition und in der mündlichen Überlieferung zu verfolgen.